

Strategies to Deal with Fake News in Iran's Media Space (Case Study: Infodemic Covid-19)

Ehsan Rahimzade Hanachi¹ | Akbar Nasrollahi Kasmani^{2✉} | Mohammad Soltanifar³
| Afsaneh Mozafari⁴

1. Ph.D. Candidate, Department of Communication and Information Sciences, Science and Research Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran .Email: Ehsancinema88@gmail.com
- 2- Corresponding author, Associate Professor, Department of Communication, Journalism and Media, Faculty of Social Sciences, Communication and Media, Central Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran , Iran. Email: Akbar.nasrollahi@gmail.com
- 3- Professor, Department of Communication and Information Sciences, Sciences and Research Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran. Email: m-soltanifar@srbiau.ac.ir
- 4- Associate Professor, Department of Communication and Information Sciences, Sciences and Research Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran. Email: a.mozaffari@srbiau.ac.ir

Article Info ABSTRACT

Article type:

Research
Article

Article history:

Received: 5 August 2024
Received in revised form: 28 August 2024
Accepted: 28 November 2024
Published online: 28 March 2025

Keywords:

Fake News,
Covid-19,
Infodemic,
Activist
Journalism,
Thematic
Analysis.

Objective: During the outbreak of the Covid-19 pandemic in the country, we witnessed the phenomenon of information disruption and the publication of fake news, followed by the confusion of some journalists and activists in the field of information, audiences, politicians and executive officials.

This research has been conducted along with the pathology of the information process during the Corona period in Iran with the aim of designing strategies to deal with fake news in Iran's media space (Case study: Infodemic Covid-19).

Methods: This research is qualitative research that, using the content analysis of 15 interviews with experts and lecturers in the field of social communication and media activists, identified ways to deal with fake news of Covid-19 in Iran.

Results: Five solutions in the form of five overarching themes identified are: 1- activist journalism, 2- rebuilding national trust, 3- preventive public relations, 4- depoliticization of scientific phenomena, 5- legal-judicial measures. In order to realize this method of activist journalism, these items identified as organizing themes should be put on the agenda: Demanding by science journalism, the formation of Fact checking infodemic management desk, the use of artificial intelligence, the ability to deal non-passively with rumors and fake news, Attention to the quality of media instead of quantity, media convergence and improving the cognitive skills of the audience. In order to realize the "restoration of national trust", these items should be put on the agenda: strengthening independent journalism, maximum action and minimum announcement, and Transformation in the way of governance.

Conclusions: The development and strengthening of partisanship in the country and the competition of real parties provide a platform to deal with fake and false news. Public and private institutions that are responsible for the covid-19 disease and its consequences should inform by using the "preventive public relations" model. One of the main challenges and concerns of the interview participants is the political confrontation in Iran with scientific phenomena. If news sources and authorities have a specific political and party identity, they take steps to produce and distribute correct information in order to maintain the credibility and status of their organization. In a situation where people are not affiliated to any guild, group or party, they do not have to worry about refuting their claims and statements, and they easily create and publish fake content. In other words,

belonging to a guild, group, and party increases the costs of lying. The development and strengthening of partisanship in the country and the competition of real parties provide a platform to deal with fake and false news. "Depoliticization of scientific phenomena" is a proposal that seems necessary in the crisis of health communication. The findings of this research about the necessity of "horizontal distribution of information and avoiding vertical hierarchy" are consistent with Castells' theory of "network society". Due to the fact that citizens travel widely in social networks, sending information from a communication source in a vertical and mandatory manner is not working and horizontal message distribution should be on the agenda.

Cite this article: Rahimzadeh Hanachi, E.; Nasrollahi Kasmani, A.; Soltanifar, M. & Mozafari, A. (2025). Strategies to Deal with Fake News in Iran's Media Space (Case Study: Infodemic Covid-19). *Science News*, 13 (4), 21-24. DOI: <https://doi.org/10.22034/lrsi.2024.471502.1221>

© The Author(s).

DOI: <https://doi.org/10.22034/lrsi.2024.471502.1221>

EXTENDED ABSTRACT

Strategies to Deal with Fake News in Iran's Media Space (Case Study: Infodemic Covid-19)

Ehsan Rahimzade Hanachi¹ | Akbar Nasrollahi Kasmani² | Mohammad Soltanifar³
| Afsaneh Mozafari⁴

1. Ph.D. Candidate, Department of Communication and Information Sciences, Science and Research Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran .Email: Ehsancinema88@gmail.com

2- Corresponding author, Associate Professor, Department of Communication, Journalism and Media, Faculty of Social Sciences, Communication and Media, Central Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran , Iran. Email: Akbar.nasrollahi@gmail.com

3- Professor, Department of Communication and Information Sciences, Sciences and Research Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran. Email: m-soltanifar@srbiau.ac.ir

4- Associate Professor, Department of Communication and Information Sciences, Sciences and Research Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran. Email: a.mozaffari@srbiau.ac.ir

Introduction

The covid-19 pandemic, as a new and unknown disease, caused inflammation and concern of the world community and resulted in the illness and death of millions of people around the world. During the outbreak of the Covid-19 pandemic in the country, we witnessed the phenomenon of information disruption and the confusion of some journalists and activists in the field of information, audiences, politicians and executive officials. This research, with the pathology of the information process during the Corona period in Iran, deals with the strategies to deal with fake news in Iran's media space in the way of dealing with fake news of Covid-19.

Method

This research is qualitative research that uses the theme analysis of 15 interviews with social communication experts and media activists to identify the strategies to deal with infodemic covid-19 in Iran and presented a network of themes for it and specified the dimensions and components of each theme.

Results

Based on the findings of this research, five solutions have been identified in the form of five comprehensive issues to deal with fake news of Covid-19 in Iran, which are: 1-activist journalism, 2- rebuilding national trust, 3- Preventive public relations. 4- Depoliticization of scientific phenomena. 5- Legal-judicial actions. In order to realize this method of activist journalism, these items identified as organizing themes should be put on the agenda: Demanding by science journalism, the formation of Fact checking infodemic management desk, the use of artificial intelligence, the ability to deal non-passively with rumors and fake news, Attention to the quality of media instead of quantity, media convergence and improving the cognitive skills of the audience.

In order to realize the "restoration of national trust", these items should be put on the agenda: strengthening independent journalism, maximum action and minimum announcement, and Transformation in the way of governance. Public and private institutions that are responsible for the covid-19 disease and its consequences should inform by using the "preventive public relations" model.

One of the main challenges and concerns of the interview participants is the political confrontation in Iran with scientific phenomena. Legal-judicial measures include criminalization, removal of false content from online sites and platforms, official complaint by the Ministry of Health and other institutions, fine and arrest of violators.

Conclusions

Comparing the results of this research with the studies conducted abroad in this field, it can be said that in foreign research, the themes of rebuilding national trust, developing partisanship, and strengthening independent journalism have received less attention. In domestic research, these issues are not mentioned much. In Iran, there are many economic, political and social obstacles in the way of independent journalism, and it is overcome by the official and sovereign media. Since in many countries, independent media have a good prosperity, foreign researchers have not reached such a category in examining solutions to deal with fake news.

If news sources and authorities have a specific political and party identity, they take steps to produce and distribute correct information in order to maintain the credibility and status of their organization. In a situation where people are not affiliated to any guild, group or party, they do not have to worry about refuting their claims and statements, and they easily create and publish fake content. In other words, belonging to a guild, group, and party increases the costs of lying. The development and strengthening of partisanship in the country and the competition of real parties provide a platform to deal with fake and false news.

Also, journalists and the press and media will go towards discovering the truth with more confidence and courage in a situation where they have the support of the party and have the support of the parties. The lack of support of parties and organizations from the media makes the journalist to be alone in the path of discovering the truth.

In Iran, political parties do not have serious and persistent activities, and political hangouts have replaced real party organizations. "Depoliticization of scientific phenomena" is a proposal that seems necessary in the crisis of health communication. During the covid-19 pandemic, Iran's political system turned to political propaganda at some points, which was caused by the phenomenon of attention seeking.

Depoliticization of science provides a platform for the free activity of journalists in the fields of science and health. Because they can fact-check the claims related to the country's scientific progress with a demanding spirit.

The findings of this research about the necessity of "horizontal distribution of information and avoiding vertical hierarchy" are consistent with Castells' theory of "network society". Due to the fact that citizens travel widely in social networks, sending information from a communication source in a vertical and mandatory manner is not working and horizontal message distribution should be on the agenda. According to the findings of the research on "strengthening independent journalism" and the "network society" theory, it can be said that the networks spreading lies in Iran's media space have sometimes replaced independent media.

Data Availability Statement

Data available on request from the authors.

Acknowledgements

The authors would like to thank anonymous reviewers.

Ethical considerations

Not applicable.

Funding

Not applicable.

Conflict of interest

The authors declare no conflict of interest.

راهکارهای مقابله با اخبار جعلی در فضای رسانه ای ایران (مطالعه موردی: اینفودمی کووید ۱۹)

احسان رحیمزاده حناچی^۱ | اکبر نصراللهی کاسمانی^۲ | محمد سلطانی فر^۳ | افسانه مظفری^۴

- ۱- دانشجوی دکتری علوم ارتباطات، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران. رایانامه: hsancinema88@gmail.com
- ۲- استادیار، گروه ارتباطات، روزنامه‌نگاری و رسانه، دانشکده علوم اجتماعی، ارتباطات و رسانه، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران. (نویسنده مسئول)، رایانامه: akbar.nasrollahi@gmail.com
- ۳- استاد، گروه علوم ارتباطات و دانش شناسی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران. رایانامه: m-soltanifar@srbiau.ac.ir
- ۴- دانشیار، گروه علوم ارتباطات و دانش شناسی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران. رایانامه: a.mozaffari@srbiau.ac.ir
- این مقاله برگرفته از رساله دکتری با عنوان «تحلیل محتوای اینفودمی کووید ۱۹ (با موضوع اخبار و شایعات جعلی)» است.

اطلاعات مقاله

چکیده

نوع مقاله: مقاله پژوهشی

هدف: این تحقیق ضمن آسیب‌شناسی فرایند اطلاع‌رسانی در ایام کرونا در ایران با هدف طراحی راهکارهای مقابله با اخبار جعلی در فضای رسانه ای ایران (مطالعه موردی: اینفودمی کووید ۱۹) انجام شده است.

روش: این پژوهش یک پژوهش کیفی است که با استفاده از تحلیل مضمون ۱۵ مصاحبه با صاحب‌نظران ارتباطات اجتماعی و فعالان رسانه‌ای به شناسایی راهکارهای مقابله با اینفودمی کووید ۱۹ در ایران پرداخته و شبکه مضامین را برای آن ارائه داده و ابعاد و مولفه‌های هر مضمون را مشخص کرده است.

یافته‌ها: مضامین اصلی شناسایی‌شده از تحلیل متن مصاحبه‌های انجام‌شده عبارت‌اند از: «روزنامه‌نگاری کنش‌گر»، «روابط عمومی پیشگیرانه»، «سیاست‌زدایی از پدیده‌های علمی»، «اقدامات حقوقی- قضایی» و «بازسازی اعتماد ملی». برای «روزنامه‌نگاری کنش‌گر» باید این موارد را که به عنوان مضامین سازمان دهنده شناسایی شده‌اند در دستور کار قرار داد: مطالبه‌گری روزنامه‌نگاری علم، تشکیل میز فکت چکینگ، استفاده از هوش مصنوعی، مهارت برخورد غیر انفعالی با شایعات، کیفی‌گرایی رسانه‌ها به جای کمی‌گرایی، همگرایی رسانه ای و ارتقای مهارت‌های شناختی مخاطبان. برای تحقق «بازسازی اعتماد ملی» باید به این موارد توجه کرد: تقویت روزنامه‌نگاری مستقل، اقدام حداکثری و اعلام حداقلی و تحول در شیوه حکمرانی.

نتیجه‌گیری: توسعه و تقویت جریان تحزب در کشور و رقابت احزاب واقعی، بستری را برای مقابله با اخبار جعلی و نادرست فراهم می‌کند. منابع و مراجع خبری اگر هویت سیاسی و حزبی مشخصی داشته باشند، به خاطر حفظ اعتبار و جایگاه شکل خود در جهت تولید و توزیع اطلاعات درست و صحیح گام برمی‌دارند. در موقعیتی که افراد به هیچ صنف و گروه و حزبی وابسته نیستند، نگرانی بابت تکذیب ادعاها و گفته‌های خود ندارند و به راحتی محتواهای جعلی را ساخته و منتشر می‌کنند. به عبارت دیگر وابستگی به صنف و گروه و حزب، هزینه‌های دروغ‌پردازی را افزایش می‌دهد. نهادهای دولتی و خصوصی که مسئولیتی درباره بیماری کووید ۱۹ و تبعات آن دارند باید با بهره‌گیری از مدل «روابط عمومی پیشگیرانه» اطلاع‌رسانی خود را انجام دهند. یکی از چالش‌ها و دغدغه‌های اصلی بیشتر شرکت‌کنندگان، مواجهه سیاسی در کشور ایران با پدیده‌های علمی است. «سیاست‌زدایی از پدیده‌های علمی» پیشنهادی است که در بحرانی با موضوع ارتباطات سلامت ضروری به نظر می‌رسد. سکوت رسانه‌ای یا دلیل‌تراشی برای یک ادعای اشتباه که در نتیجه سیطره نگاه سیاسی بر علم اتفاق می‌افتد می‌تواند زمینه‌ساز رشد و گسترش اخبار جعلی شود. تشکیل «میز تخصصی فکت چکینگ» با مأموریت رصد اخبار جعلی مرتبط و اقناع مخاطبان یک پیشنهاد اجرایی است که در کشور ما تجربه نشده است. یافته‌های این پژوهش مبنی بر ضرورت «توزیع افقی اطلاعات و پرهیز از سلسله مراتب عمودی» با نظریه «جامعه شبکه‌ای» همخوان است.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۵/۱۵

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۶/۷

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۹/۸

تاریخ انتشار: ۱۴۰۳/۱۲/۲۶

کلیدواژه‌ها:

اخبار جعلی،

کووید ۱۹،

اینفودمی،

روزنامه‌نگاری کنش‌گر،

تحلیل مضمون.

استناد: رحیمزاده حناچی، احسان، نصراللهی کاسمانی، اکبر، سلطانی فر، محمد و مظفری، افسانه. (۱۴۰۳). راهکارهای مقابله با اخبار جعلی در فضای رسانه‌ای ایران (مطالعه

موردی: اینفودمی کووید ۱۹). علوم خبری، ۱۳ (۴)، ۱۳۳-۱۵۳

DOI: <https://doi.org/10.22034/Irsi.2024.471502.1221>

© نویسندگان.

مقدمه

پاندمی کووید ۱۹ به عنوان یک بیماری نوپدید و ناشناخته موجب التهاب و نگرانی جامعه جهانی شد و بیماری و مرگ میلیون‌ها نفر از مردم جهان را در پی داشت. این پاندمی در دورانی رخ داد که ظهور رسانه‌های اجتماعی نظیر شبکه‌های اجتماعی و پیام‌رسان‌ها که محصول فناوری اینترنت هستند نظام اطلاع‌رسانی را متحول کرده است. فناوری‌های نوین علاوه بر این که در روند آگاهی‌رسانی به کمک شهروندان آمدند، تهدیدهایی را هم متوجه آنها کردند. یکی از اصلی‌ترین تهدیدها ایجاد بستر برای نشر شایعات و اخبار کذب است. با فراگیر شدن رسانه‌های اجتماعی و حذف دروازه‌بان‌هایی که در رسانه‌های سنتی در نقش کنترل‌کننده اخبار ظاهر می‌شدند، انتقال اطلاعات جعلی و گمراه‌کننده آسان‌تر و سریع‌تر اتفاق می‌افتد. شیوع و گسترش اخبار جعلی در موقعیت‌های مخاطره‌آمیز شدت می‌گیرد و مدیریت بحران را دچار وقفه می‌کند. در بحران شیوع کووید ۱۹ در ایران انتشار اخبار جعلی از طریق رسانه‌های اجتماعی یکی از عوارض این بیماری نوین است که به وخیم شدن وضعیت بیماری منجر شد. تحقیقات نشان داده است که یک چهارم اطلاعات رسانه‌های اجتماعی (به عنوان مثال، توییتر، یوتیوب) حاوی اطلاعات غلط پزشکی و محتوای تایید نشده مربوط به همه‌گیری کووید ۱۹ بوده است (کوزی و همکاران، ۲۰۲۰). گسترش جهانی ویروس کووید ۱۹ تحت تأثیر انتشار اطلاعات نادرست قرار گرفت که اصطلاحاً آن را اینفودمی^۱ نامیدند. کووید ۱۹ اولین پاندمی بود که در دوران رونق رسانه‌های اجتماعی اتفاق افتاد. از این رو روند تولید و توزیع اطلاعات جعلی با پاندمی‌های پیشین متفاوت بود. بروز رفتارهای آسیب‌زننده، عدم دسترسی به اطلاعات صحیح، گسترش بی‌اعتمادی اجتماعی، وقفه در روند پیشگیری و درمان بیماری و تخریب چهره ایران در سطح جهان از جمله تبعات جبران‌ناپذیر رواج اخبار جعلی کووید ۱۹ در کشور بود. در ایام شیوع پاندمی کووید ۱۹ در کشور شاهد بروز پدیده اختلال اطلاعات و در پی آن سردرگمی برخی از روزنامه‌نگاران و فعالان عرصه اطلاع‌رسانی، مخاطبان، سیاستمداران و مسئولان اجرایی بودیم. در مقاطع پیش، حین و پس از بروز بحران کنشگران این حوزه نمی‌دانستند با چه آرایش رسانه‌ای باید در برابر هجوم اخبار ساختگی و جعلی مقاومت کنند. این پژوهش با آسیب‌شناسی فرایند اطلاع‌رسانی در ایام کرونا در ایران، به راهکارهای مقابله با اخبار جعلی در فضای رسانه‌ای ایران در مسیر مقابله با اخبار جعلی کووید ۱۹ می‌پردازد.

سؤالات پژوهش

برای خنثی‌سازی اخبار جعلی کووید ۱۹ و کاهش پیامدهای منفی آن در ایران چه راهکارهایی را باید در پیش گرفت؟ عملکرد روابط عمومی‌های دولتی در ایام شیوع کرونا چگونه بوده است؟ رسانه‌ها با چه راهکارهایی می‌توانند میزان تولید و انتشار و باورپذیری اخبار گمراه‌کننده و دروغین کووید ۱۹ را کاهش دهند؟

پیشینه پژوهش و ادبیات موضوع

چیستی اینفودمی کووید ۱۹، محتوای اخبار نادرست در دوران کرونا در ایران و جهان و راهبردها و راهکارهای مقابله با اخبار جعلی کووید ۱۹ موضوعی پیچیده و چندوجهی است که پژوهش‌های گوناگون در سطح داخلی و بین‌المللی از زوایای مختلفی آن را مورد تحلیل و بررسی قرار داده‌اند.

^۱. infodemic

۱. مطالعات داخلی

تحقیقات پیشین که در داخل کشور انجام شده ناظر بر تعریف اخبار جعلی، چیستی و ماهیت محتواهای نادرست مرتبط با بیماری کووید ۱۹ و گونه‌شناسی آن و شناخت نقاط قوت و ضعف رسانه‌های رسمی برای مقابله با اخبار جعلی در دوران کرونا در ایران است. رسانه‌های اجتماعی هم در افزایش آگاهی‌های کاربران تاثیرگذار بوده‌اند و هم خطرات و تهدیدهایی را ایجاد کرده‌اند. بر اساس بررسی شاکری و بشیر (۱۴۰۳) اخبار جعلی که به عنوان یکی از محصولات جریان‌سازی رسانه‌ای، در هر سه نسل از شبکه‌های اجتماعی - یعنی شبکه‌های اجتماعی شفاهی، راه دور و دیجیتال - ظهور و بروز یافته و خصوصاً از سه مجرای «مطبوعات زرد»، «دروغ آوریل» و «سازمان‌های اطلاعاتی برخی رژیم‌های سیاسی» منتشر شده است، در عصر شبکه‌های اجتماعی دیجیتال، رشدی بیش از پیش یافته است. احمدی و عزیزی (۱۴۰۲) نقش سواد سلامت در ارتقای توانایی تشخیص اخبار جعلی کووید ۱۹ را بررسی کرده و پیشنهاد داده‌اند. آموزش و اقدامات لازم در جهت ارتقای سواد سلامت دانشجویان صورت گیرد تا بتوان به ارتقای مهارت‌های تشخیص اخبار جعلی بیماری کووید ۱۹ دانشجویان کمک کرد.

نتایج تحقیق سیف و سیف و بروجردی علوی (۱۳۹۹) نشان می‌دهد عدم محافظه کاری در انتشار اخبار و گفتن حقایق، گزارش ۲۴ ساعته از بحران در تلویزیون و رادیو، آموزش تفکر انتقادی و سواد رسانه‌ای، راه اندازی رشته ارتباطات بحران در دانشگاه‌ها، تقویت رسانه‌های رسمی در برابر رسانه‌های اجتماعی و جلب مشارکت و همکاری متخصصان حوزه سلامت در تولید محتوای رسانه‌ای از مهم‌ترین راهکارها برای مواجهه و مقابله با اخبار جعلی در دوران کرونا در ایران است. هادی خانیکی و حبیب رائی تهرانی در مقاله‌ای با عنوان «نظریه‌سازی برای اینفودمی کووید ۱۹ در شبکه‌های اجتماعی ایران» مؤلفه‌ها، زمینه‌های تولید و راههای مقابله با «اینفودمی کووید ۱۹» در شبکه‌های اجتماعی ایران را تبیین کرده‌اند. توجه جدی و بهره‌گیری از مؤلفه‌های ارتباطات سلامت، توانمندسازی رسانه‌های اجتماعی و مخاطبان، راستی‌آزمایی بدون افتادن در تله سرعت، ارائه شفاف، به موقع، صادقانه و باورپذیر اطلاعات، تقویت همگرایی و مشارکت بین نهادی و اجرایی کردن الزامات سیاستگذاری از جمله راهبردهایی است که می‌تواند به کاهش معنادار پیامدهای اینفودمی کمک کند (خانیکی و تهرانی، ۱۴۰۱).

پژوهش «راهکارهای مقابله با اخبار جعلی در سازمان‌های خبری و رسانه‌ای ایران» توسط محمدحسین ساعی و محمدحسین آزادی (۱۴۰۰) انجام شده و در فصلنامه رسانه به چاپ رسیده است. یافته‌ها نشان می‌دهد از جمله ویژگی‌های خبر جعلی تولید و انتشار آن بر بستر رسانه‌های اجتماعی است. این رسانه‌ها به دلیل ویژگی‌هایی همچون سرعت بالای چرخش اطلاعات، اجتماعی بودن ساختار آن و مطرح نبودن مؤلفه‌های مهمی چون منبع خبر، مستعد تولید صدها خبر مشکوک، بی پایه و اساس و جعلی در روز هستند. از این رو رصد و پایش روزانه این فضا از طریق داده‌کاوی و مانیتورینگ برای اشراف اطلاعاتی بر آن که به زیست بوم شهروندان زیادی تبدیل شده است، ضروری به نظر می‌رسد و می‌تواند به مراحل بعدی مقابله کمک شایانی کند.

۲. مطالعات خارجی

تحقیقاتی درباره راهکارهای مقابله با اینفودمی کووید ۱۹ در سراسر جهان انجام شده که برای مقاله حاضر می‌تواند راهگشا باشد. برخی پژوهشگران بر روی نحوه انجام ماموریت‌های دولت متمرکز شده‌اند و برخی به وظایف فعالان ارتباطات و رسانه پرداخته‌اند. تعدادی از پژوهش‌ها حاوی پیشنهادهایی برای پلتفرم‌ها و رسانه‌های اجتماعی هستند.

برخی پژوهش‌ها ارتقای سطح سواد رسانه‌ای و افزایش آگاهی کاربران را یکی از راهکارهای مقابله با اخبار جعلی دانسته‌اند. مانز^۱، کانو^۲ و دیز^۳ تاثیر اخبار جعلی در شبکه‌های اجتماعی در طول همه‌گیری کووید ۱۹ در اسپانیا را بررسی کرده و سه پیشنهاد درباره وظایف دولت‌ها و نهادهای بین‌المللی، رسانه‌های اجتماعی و کاربران ارائه داده‌اند. آنها دریافته‌اند که می‌توان تاثیر اطلاعات نادرست را از طریق مداخلات در سطوح مختلف کاهش داد. نخست دولت‌ها و نهادهای بین‌المللی باید قوانینی را تدوین کنند که رسانه‌های اجتماعی مجبور به استفاده از همه ابزارها - چه انسانی و چه الگوریتمی - برای کاهش تاثیر اخبار جعلی شوند. دوم، رسانه‌های اجتماعی باید منابع انسانی و الگوریتمی را برای شناسایی اخبار نادرست به کار گیرند. آنها می‌توانند این کشف و شناسایی را با سامانه‌های راستی‌آزمایی و مکانسیم‌های دیگر تکمیل کنند و سوم، کاربران، به ویژه جوانان، باید یاد بگیرند که اخبار جعلی را تشخیص دهند تا آسیب احتمالی آنها را کاهش دهند. آموزش کودکان و نوجوانان در مورد خطراتی که ممکن است در اینترنت وجود داشته باشد ضروری است. تا از عواقب منفی جسمی یا روانی محتواها جلوگیری شود. (مانز، کانو و دیز، ۲۰۲۴)

بررسی عملکرد دولت در واکنش به اطلاعات نادرست کووید ۱۹ نیز موضوع مطالعه پژوهشگران بوده است. رادو^۴ (۲۰۲۰) اقدامات اولویت‌دار دولت‌ها در سرتاسر جهان برای مقابله با اینفودمی کووید ۱۹ را در سه گروه دسته‌بندی کرده که شامل الف، ارائه راهنمایی به شرکت‌های رسانه‌های اجتماعی برای حذف محتوای همه‌گیر بحث‌برانگیز (مانند هند) ب، ایجاد واحدهای ویژه برای مبارزه با اطلاعات نادرست (مانند اتحادیه اروپا، بریتانیا) و ج، جرم‌انگاری دروغ‌های مخرب ویروس کرونا می‌شود. شکل اقداماتی که دولت‌ها باید انجام دهند تا حدودی به جایگاه آن نزد شهروندان آن کشور بستگی دارد. عون^۵ و عون برکات^۶ (۲۰۲۳) معتقدند دولت‌هایی که مشروعیت محدودی دارند، نمی‌توانند به شیوه سنتی با بحران‌های بهداشت عمومی مقابله و از طریق سخنرانی، اطلاعیه و دستوری با شهروندان ارتباط برقرار کنند. از این رو، رسانه‌های آنلاین نقش مهمی در ارتقای آگاهی سلامت، انتقال اطلاعات دقیق و در نهایت تأثیرگذاری بر نگرش‌ها و رفتارهای بهداشتی دارند. در طول همه‌گیری کووید-۱۹، دولت لبنان از بحران‌های بزرگ ملی و عدم اعتماد اکثریت مردم رنج می‌برد. از نظر شکل پیام‌های ارسالی در شبکه‌های اجتماعی، استفاده از اینفوگرافی، نمودار و ویدئوهای کوتاه رواج داشت. این امر به جذابیت بصری پیام‌ها و افزایش تعامل کاربران با محتوا افزود.

تعدادی از تحقیقات از سیاسی شدن مساله کووید ۱۹ و دخالت‌های بی‌مورد دولت در تصمیم‌های دانشمندان حکایت دارد. بولسن^۷ و پالم^۸ به این نتیجه رسیده‌اند که علم اغلب برای پیشبرد برنامه‌های سیاسی، اقتصادی یا فرهنگی مورد استفاده قرار می‌گیرد و تحریف می‌شود. سیاسی شدن علم تأثیرات مثبت پیشرفت‌های علمی را محدود کرد و باعث شد شهروندان آمریکا نسبت به استفاده از واکسن کووید-۱۹ تردید پیدا کنند. ۴۷ مورد از مداخله دولت در تصمیم‌های مرکز کنترل و پیشگیری از بیماری آمریکا (CDC)^۹ شناسایی شده که شامل کنار گذاشتن مکرر دانشمندان برجسته و تضعیف سلامت آمریکایی‌ها برای پیشبرد برنامه حزبی رئیس‌جمهور می‌شود. (بولسن و پالم، ۲۰۲۲)

1. Macarrón Máñez

2. Antonia Moreno Cano

3. Fernando Díez

4. Roxana Radu

5. Georges Aoun

6. Karine Aoun Barakat

7. Toby Bolsen

8. Risa Palm

9. Centers for Disease Control and Prevention

مطالعه دیگری نشان داد که در برزیل هم بحث درباره اطلاعات نادرست علمی در برزیل در محیط قطبی شده جامعه انجام شد و جنبه سیاسی قوی پیدا کرد. پیرا^۱ و اولیوریا^۲ (۲۰۲۴) که به بررسی بحث‌هایی درباره اطلاعات نادرست علمی در طول پوشش رسانه‌ای همه‌گیری کووید-۱۹ پرداخته‌اند، معتقدند بحث درباره اطلاعات نادرست در برزیل صحنه تقابل بین دو نوع گفتمان بود: یکی با ماهیت پوپولیستی‌تر و دیگری نزدیک‌تر به پویایی محیط علمی. عمدتاً از طریق این دو گفتمان بود که مدعیان بخش‌های مختلف به دنبال بیان و محکوم کردن ماهیت مشکل‌ساز اطلاعات نادرست در همه‌گیری بودند. این مناظره بین دو حوزه اصلی مدعیان شکل گرفت که یکی به حوزه پزشکی-علمی و دیگری به حوزه سیاسی مربوط می‌شد.

در یکی از تحقیقات مورنو-گیل و همکاران (۲۰۲۳) روزنامه‌نگاری تبیینی^۳ در پلت‌فرم‌های حقیقت‌سنجی را ابزاری ارزشمند در مبارزه با اطلاعات نادرست زمان شیوع کووید-۱۹ دانسته‌اند. چرا که این نوع از روزنامه‌نگاری مشارکتی یک رابطه نزدیک بین حقیقت‌یاب و مخاطب را تقویت می‌کند. آنها معتقدند روزنامه‌نگاری تبیینی فراتر از روزنامه‌نگاری مرسوم، دو بعد «چگونه» و «چرا» را برجسته و در عین حال زمینه و اطلاعات اضافی در مورد اهمیت پدیده را فراهم می‌کند. این جنبه از روزنامه‌نگاری از زمان شروع همه‌گیری ویروس کرونا که موضوع اطلاعات نادرست را از طریق گسترش بی‌سابقه فریب‌ها تشدید کرد، اهمیت ویژه‌ای یافت. هدف آن تبیین موضوعات پیچیده به شیوه‌ای واضح و قابل دسترس برای عموم است.

مفاهیم و ادبیات نظری:

تعریف مفاهیم

الف. روزنامه‌نگاری کنشگر

روزنامه‌نگاری کنشگر^۴ در واقع نوعی روزنامه‌نگاری است که در آن روزنامه‌نگار، یک کنشگر فعال اجتماعی است. در این نوع روزنامه‌نگاری از رسانه و فناوری‌های ارتباطی برای کنش‌های اجتماعی استفاده می‌شود. این روزنامه‌نگاری، تلاشی است که برای تغییر سیاست‌های مرتبط با جامعه، رسانه‌ها و ارتباطات صورت می‌گیرد. (خانیکی و کوهستانی، ۱۳۹۴) روزنامه‌نگاران کنشگر که با انگیزه و مشتاق و عدالت‌جو هستند، به شکل وسواس‌گرایانه برنامه اجتماعی یا سیاسی خود را برای ایجاد یک تغییر مهم، در هر دو حوزه حرفه‌ای و عمومی تبلیغ می‌کنند. روزنامه‌نگاری کنشگر یک مدل منحصر به فرد از روزنامه‌نگاری مداخله‌گر است. برخلاف دیگر مدل‌های مداخله‌گرایانه روزنامه‌نگاری، روزنامه‌نگاران فعال بیشتر اوقات به هنجارها و شیوه‌های روزنامه‌نگاری سنتی پایبند هستند (گینسار و ریچ، ۲۰۲۰).

ب. خبر جعلی

ژانگ^۵ و قربانی^۶ (۲۰۲۰) در پژوهشی در تعریف خود از «خبر جعلی» می‌آورند: خبر جعلی به انواع روایت‌ها و خبرهای دروغی که در عمدتاً در اینترنت منتشر می‌شود اشاره دارد تا از مسیر گول‌زدن و فریب خوانندگان اهداف سیاسی، مالی و ... مؤلفان را تأمین کند (ژانگ و قربانی، ۲۰۲۰). بارتلت در کتاب «حقیقت مهم است» به تغییر ساختار خبر جعلی اشاره می‌کند و معتقد است: مفهوم اخبار جعلی جدید نیست؛ اما تکنیک‌های کنونی آن به‌روز شده‌اند. اینترنت و شبکه‌های اجتماعی، دروغ گفتن و

1. Fábio Henrique Pereira
2. Raphael Sandes de Oliveira
3. Explanatory journalism
4. Journalism Activist
5. Xichen Zhang
6. Ali A. Ghorbani

ترویج آن را بسیار ساده کرده‌اند. دانشمندان علوم سیاسی دریافته‌اند زمانی که افراد قرار گرفته در معرض دروغ با حقیقت مواجه می‌شوند، غالباً دروغ را با شدت بیشتری باور می‌کنند (بارتلت، ترجمه: موسوی، ۱۴۰۱، ۹۳-۹۱). آزادی، ساعی و البرز دعوتی (۱۳۹۸) که در پژوهشی به تفاوت‌های خبر جعلی و شایعه پرداخته‌اند بر این باورند: اولاً مهم‌ترین تفاوت شایعه و خبر جعلی مربوط به ظهور و بروز شایعه در جامعه شفاهی و ظهور و بروز خبر جعلی در جامعه شبکه‌ای است. ثانیاً می‌توان خبر جعلی را در بستر جامعه شبکه‌ای در سه ویژگی «تولیدکنندگی»، «ماهیت محتوا» و «ویژگی‌های» کاربران متفاوت از شایعه دانست.

ج. اینفوومی

گسترش جهانی کروناویروس تحت‌تأثیر انتشار اطلاعات نادرست مرتبط با کرونا قرار گرفت که اصطلاحاً آن را اینفوومی می‌نامند. بنا بر اعلام سازمان بهداشت جهانی^۱ (۲۰۲۰) در سایت رسمی آن، اینفوومی به معنای اطلاعات بیش از حد از جمله اطلاعات نادرست یا گمراه‌کننده در محیط‌های دیجیتال و فیزیکی در طول شیوع بیماری است. اینفوومی باعث سردرگمی و رفتارهای مخاطره‌آمیز می‌شود که می‌تواند به سلامت آسیب برساند. همچنین منجر به بی‌اعتمادی شهروندان به مقامات بهداشتی می‌شود و پاسخ بهداشت عمومی را تضعیف می‌کند. هنگامی که افراد در مورد آنچه که باید برای محافظت از سلامت خود و اطرافیان انجام دهند، مطمئن نباشند، یک اینفوومی می‌تواند شیوع بیماری را تشدید یا طولانی کند. «اینفوومی کووید ۱۹» یا شیوع اطلاعات غلط در زمان مدیریت همه‌گیری بیماری‌های واگیر، عنوان پدیده‌ای بود که هم‌زمان با اشاعه ویروس کرونا در سراسر جهان، از سوی رئیس‌کل سازمان جهانی بهداشت به‌عنوان یک خطر به جهانیان معرفی و درمورد آن هشدار داده شد (سازمان بهداشت جهانی، ۲۰۲۰).

ادبیات نظری تحقیق

«جامعه شبکه‌ای» از مفاهیم مطرح شده از سوی کاستلز است. وی جامعه شبکه‌ای را جامعه‌ای جدید می‌داند که روابط تولید قدرت و تجربه به گونه‌ای روز افزون حول شبکه شکل می‌گیرد. به تعبیر وی جامعه شبکه‌ای، جامعه‌ای است که ساختارهای اجتماعی آن پیرامون شبکه‌های فعال شده از طریق فناوری‌های ارتباطاتی و پردازش شده دیجیتالی و مبتنی بر میکروالکترونیک شکل گرفته است (کاستلز ۱۳۹۳، ۸۱). از نظر کاستلز این دگرگونی بنیادی شکل گرفته در عرصه ارتباطات و کاربرد اینترنت و شبکه‌های بی‌سیم به‌عنوان پایگاه‌های ارتباط دیجیتال باعث ظهور وضعیتی به نام خود ارتباطی توده‌ای می‌شود (کاستلز و همکاران، ۲۰۰۵، ۱۳) که مبتنی است بر شبکه‌های اجتماعی افقی و ارتباط تعاملی و خودمختاری که معمولاً به دشواری توسط حکومت‌ها و شرکت‌ها قابل کنترل هستند.

روش‌شناسی پژوهش

این پژوهش یک پژوهش کیفی است که با استفاده از روش تحلیل مضمون ۱۵ مصاحبه با صاحب‌نظران و مدرسان رشته ارتباطات اجتماعی و فعالان رسانه‌ای به شناسایی راهکارهای مقابله با اخبار جعلی کووید ۱۹ در ایران پرداخته و شبکه مضامین را برای آن پیشنهاد و ارائه داده است. فرایند ذیل، مشخص‌کننده مراحل به کار گرفته شده است: روش اجرا: شناسایی و مصاحبه با ۱۵ نفر از استادان و صاحب‌نظران ارتباطات اجتماعی و فعالان رسانه‌ای که همگی به سوال‌های مطرح شده در مصاحبه نیمه ساخت

^۱. World Health Organization

یافته پاسخ داده‌اند. از مصاحبه عمیق با کارشناسان، به عنوان ابزار اصلی گردآوری داده‌ها استفاده شده است. روش تحلیل داده‌ها: با روش تحلیل مضمون بر اساس الگوی آتراید-استیرلینگ و شبکه مضامینی که معرفی کرده‌اند، کدهای پایه، سازمان‌دهنده و فراگیر استخراج شدند. مضامین مختلف بر اساس جایگاه آنها در شبکه مضامین از منظر آتراید-استیرلینگ به سه دسته پایه، سازمان‌دهنده و فراگیر تقسیم می‌شوند (آتراید - استیرلینگ، ۲۰۰۱، ۳۳۹-۳۳۸).

برای سنجش پایایی پژوهشی از دو کدگذار خواسته شد بخش‌هایی از متن را به طور مستقل کدگذاری کنند. در مقایسه کدهای استخراج شده تفاوت‌هایی به چشم می‌خورد؛ اما توافق نظر کدگذاران بیش از ۸۰ درصد بود که میزان قابل قبولی محسوب می‌شود. برای اعتباریابی بیشتر یافته‌ها، و سنجش روایی تحقیق دیگر محققان از نتایج آگاه شدند و نظرات خود را بیان کردند. همچنین داده‌ها و نتایج و تفسیرهای پژوهش با افراد مشارکت‌کننده در تحقیق در میان گذاشته شد و مورد تایید قرار گرفت. پژوهشگر تلاش کرد برای مصاحبه سراغ کارشناسانی رود که دانش و حرفه‌شان مرتبط به مساله اصلی پژوهش باشد. سوالات نیز در راستای چالش‌ها و معضلات مورد نظر و حول محور متغیرهای استخراج‌شده از پیشینه پژوهش پرسیده شد تا روایی تحقیق افزایش یابد. فایل‌های صوتی مصاحبه‌ها و متن‌های مکتوب حفظ و دسته‌بندی شده تا فرایند تحقیق برای دیگران مستند، شفاف و قابل ردیابی باشد.

جامعه آماری و شیوه نمونه‌گیری

در این پژوهش، داده‌ها از طریق مصاحبه نیمه ساختاریافته با اساتید و نخبگان رشته ارتباطات اجتماعی و فعالان رسانه‌ای گردآوری شد و تا رسیدن به اشباع نظری ادامه پیدا کرد. پس از ۱۵ مصاحبه، اشباع نظری حاصل شد. مصاحبه‌شوندگان با روش نمونه‌گیری هدفمند انتخاب شدند و معیارهایی چون شناخت نظری و تسلط کافی نسبت به مباحث ارتباطات سلامت، سواد رسانه‌ای، اخبار جعلی و شبکه‌های اجتماعی و تجربه فعالیت رسانه‌ای در این حوزه‌ها مورد توجه قرار گرفت.

جدول ۱. سمت مصاحبه‌شوندگان

ردیف	سابقه و سمت
۱	مدیر گروه رشته روابط عمومی دانشگاه علامه طباطبایی و روزنامه نگار
۲	دبیر اجرایی کرسی ارتباطات علم و فناوری یونسکو و استادیار گروه علوم ارتباطات اجتماعی دانشکده علوم ارتباطات دانشگاه علامه
۳	نویسنده کتاب ارتباطات سلامت و مدرس ارتباطات اجتماعی
۴	استادیار علوم ارتباطات اجتماعی دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی و روزنامه‌نگار
۵	استادیار علوم ارتباطات اجتماعی و روزنامه نگار
۶	مدیرمسئول پایگاه خبری خبرفوری و مدرس علوم سیاسی
۷	مدرس ارتباطات اجتماعی
۸	مدرس ارتباطات اجتماعی و مدیرمسئول مجله‌ی بازخورد
۹	مدرس ارتباطات اجتماعی و رئیس انجمن متخصصان روابط عمومی ایران
۱۰	مدرس ارتباطات اجتماعی و روزنامه‌نگار همشهری آنلاین

ردیف	سابقه و سمت
۱۱	مدرس علوم ارتباطات اجتماعی و پژوهشگر
۱۲	مدیر سابق رادیو سلامت و پزشک متخصص کودکان (فوت شده)
۱۳	روزنامه نگار سلامت و پزشک متخصص داخلی
۱۴	مدیر گروه روابط عمومی دانشکده خبر و نویسنده کتاب «سواد رسانه‌ای از الف تا ی»
۱۵	مدیر کمیته اطلاع رسانی ستاد ملی مقابله با کرونا و معاون اسبق مطبوعاتی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی

یافته های پژوهش

بر اساس یافته‌های این پژوهش در جدول ۲ برای مقابله با اخبار جعلی کووید ۱۹ در ایران پنج راهکار در قالب پنج مضمون فراگیر شناسایی شده که عبارت‌اند از: ۱- روزنامه نگاری کنش‌گر ۲- بازسازی اعتماد ملی، ۳- روابط عمومی پیشگیرانه، ۴- سیاست زدایی از پدیده‌های علمی ۵- اقدامات حقوقی- قضایی

شکل ۱- مضامین فراگیر شناسایی شده برای مقابله با اخبار جعلی (نمونه موردی: اینفوادمی کووید ۱۹ در ایران)

جدول ۲. مضامین راهکارهای مقابله با اخبار جعلی (نمونه موردی: اخبار جعلی اینفودمی کووید ۱۹ در ایران)

مضامین پایه	مضامین سازمان دهنده	مضامین فراگیر
<p>راستی آزمایی توسط روزنامه نگاران علم، تربیت روزنامه نگار تخصصی سلامت، پرهیز از شایعه سازی تقابلی، رصد لحظه به لحظه شایعات، درجه بندی شایعات به لحاظ باورپذیری، پاسخگویی همراه با راهکار، تکذیب مستند و علمی، پرهیز از تکذیب یک خطی، مخاطب شناسی شایعه، سفارش تولید محتوا با مضامین خاص توسط میز تخصصی، توزیع محتوا توسط میز تخصصی، یافتن ساز و کار ارتباط با جامعه، پرهیز از تناقض رسانه‌ای، انتخاب بهترین رسانه‌ها برای پاسخگویی، افزایش ضریب تاثیر پیام، کشف اخبار جعلی به کمک ابزار پردازش زبان طبیعی</p>	<p>مطالبه گری روزنامه نگاری علم، میز فکت چکینگ، استفاده از هوش مصنوعی، مهارت برخورد غیر انفعالی با شایعات، کیفی گرایی رسانه‌ها به جای کمی گرایی، همگرایی رسانه ای، ارتقای مهارت‌های شناختی مخاطبان</p>	<p>روزنامه نگاری کنش گر</p>
<p>راه اندازی رسانه های خصوصی مستقل قدرتمند و حمایت از آنها، سپردن پاسخگویی به افراد پرمخاطب بی طرف در شبکه های اجتماعی، داوری رسانه های خصوصی به عنوان مرجع بی طرف، پذیرش خطاها، عذرخواهی در قبال ناکارآمدی، تلاش برای اصلاح ناکارآمدی، رعایت صداقت از طرف مسئولان، راستی آزمایی ادعاهای احزاب رقیب در مسیر رقابت حزبی، عضویت منابع و مراجع خبری در احزاب و تشکل‌های صنفی</p>	<p>تقویت روزنامه‌نگاری مستقل، اقدام حداکثری و اعلام حداقلی، توسعه جریان تحزب و تحول در شیوه حکمرانی</p>	<p>بازسازی اعتماد ملی</p>
<p>تشکیل شبکه داوطلبان پزشک و روزنامه‌نگار، توزیع افقی اطلاعات با کمک شهرداری ها و انجمن های شهری، برپایی کرسی آزاداندیشی در دانشگاه‌ها، پرهیز از سلسله مراتب عمودی، تاخیر در پاسخگویی به شبهات، اطلاع رسانی تشریفاتی، فقدان دستورالعمل جامع برای رسانه ها، واکنش های بیابانه مانند ، اطلاع رسانی تشریفاتی ، مزاحمت های بروکراسی اداری، ارائه آمارهای مبهم، ممنوعیت ارتباط با شبکه های اجتماعی، اطلاع رسانی توسط پزشکان متخصص مستقل و وزارت بهداشت، جلوگیری از تعدد منابع خبری و اغتشاش اطلاعات، مرجع اطلاعات منبع اطلاعات باشد، مسئولیت داشتن همه نهادها و تقسیم کار با مدیریت وزارت بهداشت</p>	<p>خنثی سازی با پیشبینی و اطلاع رسانی، مرجعیت خبری همراه با تقسیم کار، توزیع افقی اطلاعات و ترمیم ارتباطات رسانه‌ای نظام سلامت</p>	<p>روابط عمومی پیشگیرانه</p>
<p>پدیده توجه خواهی، تبلیغات سیاسی پروپاگاندا، پیوند زدن اقتدار سیاسی به اقتدار علمی، ورود ایران به جدال سیاسی کرونا، رفتارها و گفتارهای سیاسی درباره کرونا، ادعاهای اغراق آمیز، پیش بینی های غیرعلمی مسئولان، دشمن سازی توهم گونه، کنشگران جدی حوزه سلامت سیاستمداران هستند</p>	<p>نمایش غیر ایدئولوژیک نهاد علم، مواجهه غیرسیاسی با کرونا</p>	<p>سیاست زدایی از پدیده‌های علمی</p>
<p>شکایت رسمی وزارت بهداشت و دیگر نهادها ، حذف مطالب کذب از سایت‌ها و پلتفرم‌های آنلاین مجوزدار، مجازات عاملان، جریمه نقدی، دستگیری</p>	<p>جرم انگاری ، برخورد قضایی، پیگیری قضایی نهادهای مسئول</p>	<p>اقدامات حقوقی - قضایی</p>

راهکارهای مقابله با اخبار جعلی (نمونه موردی: اخبار جعلی اینفودمی کووید ۱۹ در ایران)

الف: روزنامه نگاری کنش گر:

برای مقابله با اخبار جعلی در حوزه کووید ۱۹ نیازمند یک روزنامه‌نگاری کنش گر هستیم که در جهت تولید و انتشار اخبار صحیح تلاش کند. برای تحقق این شیوه از روزنامه‌نگاری کنش گر باید این موارد را که به عنوان مضامین سازمان دهنده شناسایی شده‌اند

در دستور کار قرار داد: مطالبه‌گری روزنامه‌نگاری علم، تشکیل میز فکت چکینگ، استفاده از هوش مصنوعی، مهارت برخورد غیر انفعالی با شایعات، کیفی‌گرایی رسانه‌ها به جای کمی‌گرایی، همگرایی رسانه ای و ارتقای مهارت‌های شناختی مخاطبان.

شکل ۲- مضامین شناسایی شده برای روزنامه‌نگاری کشف‌گر

مطالعه‌گری روزنامه‌نگاری علم

جای خالی سرویس علمی یا خبرنگار تخصصی حوزه سلامت در برخی رسانه‌های کشور احساس می‌شود. وظیفه روزنامه‌نگار علم یا سلامت این است که اطلاعات علمی را برای مخاطبان ساده‌سازی، مصدق و مقایسه‌ای کند تا قابل فهم باشد. یکی دیگر از وظایف روزنامه‌نگاران سلامت راستی‌آزمایی اخبار و اطلاعات مشکوک و افزایش دروغ‌های احتمالی است. آنها باید زودتر از دیگران نسبت به اخبار شبهه‌ناک واکنش نشان دهند و صحت و سقم اخبار را مشخص کنند. همچنین باید به صورت منظم، اطلاعات درست و دقیق و شفاف را از منابع معتبر استخراج کنند و به اطلاع مردم برسانند.

تشکیل میز تخصصی فکت چکینگ در حوزه اینفودمی

میز تخصصی فکت چکینگ در حوزه اینفودمی^۱ یکی از تجربه‌های موفق کشورهای دنیا در مبارزه با اینفودمی کووید ۱۹ است. در کشور ما چنین تجربه‌ای شکل نگرفت. منظور از این میز تخصصی یک گروه هفت، هشت نفره است که اعضایش دارای دو

^۱. Fact checking infodemic management desk

تخصص ارتباط‌گری یا فناوری اطلاعات هستند. گروه دوم به صورت لحظه‌ای داده‌ها و تحولات فضای رسانه‌ای در حوزه کووید-۱۹ را رصد می‌کنند. آنها ممکن است از هوش مصنوعی هم برای رصد لحظه‌ای استفاده کنند. تحلیل این داده‌ها منجر به شناسایی نیازها می‌شود. این میز تخصصی باید متناسب با شبهه‌ها و نیازهای شناسایی شده در سریع‌ترین زمان واکنش نشان دهد. اعضای ارتباط‌گر متناسب با شایعه یا خبر جعلی شناسایی شده به متخصصان مرتبط (مثلاً جامعه‌شناس یا سیاستمدار یا ...) مراجعه و اقدام به تولید محتوا با مضامین خاص می‌کنند. محتوای آنها باید جذاب و عامه‌پسند باشد تا در رسانه‌های مختلف منتشر شود. یافتن ساز و کار ارتباط با جامعه، سفارش تولید محتوا با مضامین خاص و توزیع آن از جمله وظایف اعضای ارتباط‌گر این میز تخصصی است.

مهارت مقابله غیر انفعالی

سکوت و انفعال برابر شایعات و اخبار جعلی منتشر شده یک اشتباه راهبردی محسوب می‌شود. نحوه مقابله غیرانفعالی با شایعات و اخبار جعلی مهارتی است که رسانه‌ها و سیاستگذاران ارتباطاتی باید آن را بیاموزند. رصد لحظه به لحظه شایعات و اخبار جعلی اولین اصل مهم است. چرا که پاسخ دیر هنگام به پیام‌های نادرست باعث نشر بیشتر آنها می‌شود. رسانه‌ها و واحدهای روابط عمومی باید واحد بررسی شایعات و اخبار جعلی داشته باشند و به سرعت این محتواها را شناسایی کنند.

ارتقای مهارت‌های شناختی مخاطبان

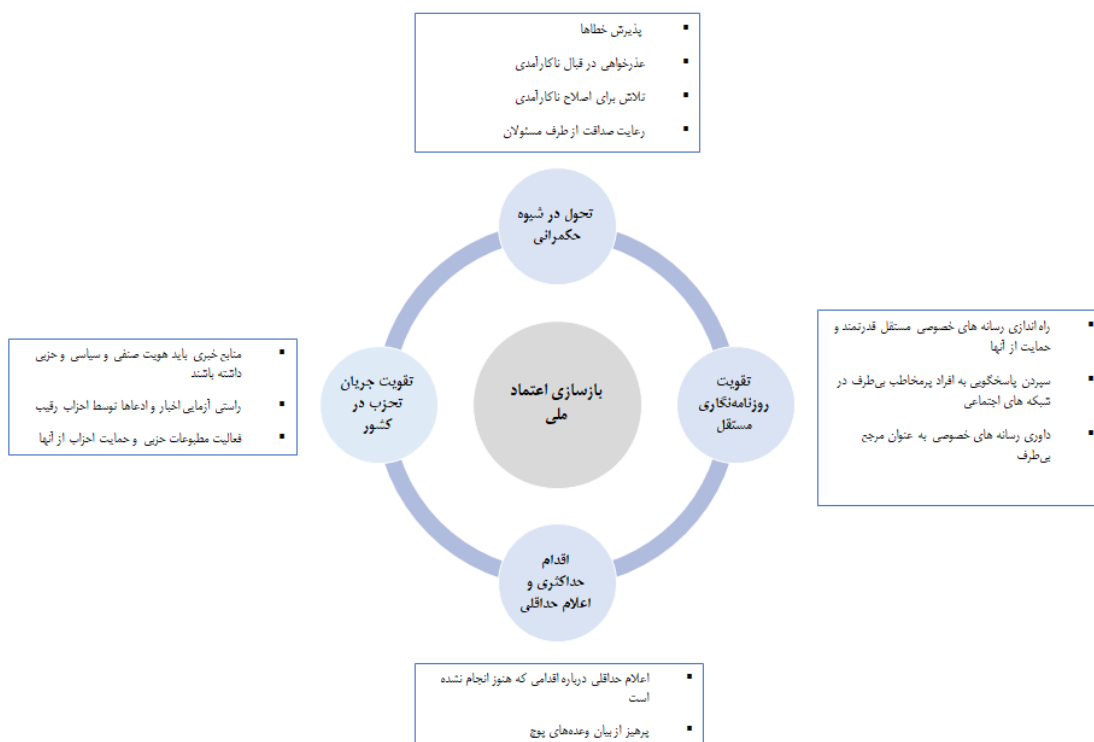
این بخش شامل ارتقای سواد رسانه‌ای و سواد سلامت مخاطبانی است که در معرض اخبار جعلی هستند. اگر مخاطبان مهارت تفکر انتقادی را بلد باشند و با شک‌نگری اخبار را دنبال کنند، هر خبر جعلی را به راحتی نمی‌پذیرند.

ب: بازسازی اعتماد ملی

یکی از علل باورپذیری اخبار جعلی بی‌اعتمادی بخشی از جامعه به دولت و حاکمیت عنوان شده است. بر اساس مضامین به دست آمده برای تحقق «بازسازی اعتماد ملی» باید این موارد را در دستور کار قرار داد: تقویت روزنامه‌نگاری مستقل، اقدام حداکثری و اعلام حداقلی و تحول در شیوه حکمرانی.

اقدام حداکثری و اعلام حداقلی

وعده‌های پوچ و اظهار نظر درباره اقدامی که هنوز انجام نشده است، از یک طرف توقع افکار عمومی را بالا می‌برد و از طرف دیگر زمینه‌ساز خلق اخبار جعلی می‌شود. مسئولان سیاسی باید زمانی که اقدامی انجام دادند یا از وقوع آن اطمینان حاصل کردند، درباره‌اش حرف بزنند. ولی در مواردی بیش از آن که عمل کنند به اظهار نظر و اعلام رسانه‌ای تمایل نشان می‌دهند.

شکل ۳- مضامین شناسایی شده برای بازسازی اعتماد ملی

تحول در شیوه حکمرانی

به اعتقاد مشارکت‌کنندگان «خدشه دار شدن اعتماد عمومی نسبت به حاکمیت و دولت» یکی از دلایلی است که باعث می‌شود بخشی از افکار عمومی اخبار منفی کذب راجع به کشور را باور کنند. همچنین بر اثر این بی‌اعتمادی حرف‌های راست و صادقانه مسئولان هم جدی گرفته نمی‌شود و بستری برای باورپذیری اخبار جعلی در موضوع مربوطه به وجود می‌آید. «تحول در شیوه حکمرانی با هدف اعتمادسازی» یکی از پیشنهادهایی است که می‌تواند در کاهش بی‌اعتمادی و بازگرداندن اعتماد موثر واقع شود. تحول در شیوه حکمرانی شامل چهار ضرورت «عذرخواهی در قبال ناکارآمدی»، «صداقت مسئولان»، «پذیرش خطاها» و «تلاش برای اصلاح ناکارآمدی» می‌شود.

ج: روابط عمومی پیشگیرانه:

نهادهای دولتی و خصوصی که مسئولیتی درباره بیماری کووید ۱۹ و تبعات آن دارند باید با بهره‌گیری از مدل «روابط عمومی پیشگیرانه» اطلاع‌رسانی خود را انجام دهند. خنثی سازی پیشدستانه، مرجعیت خبری همراه با تقسیم کار، توزیع افقی اطلاعات از جمله مواردی است که برای تحقق این مدل ذکر شده است. ترمیم ارتباطات رسانه‌ای نظام سلامت نیز یکی از موارد ضروری برای رسیدن به «روابط عمومی پیشگیرانه» است. وظیفه اصلی روابط عمومی پیشگیرانه، مدیریت ریسک و تهدید است که شامل کمک به سازمان در شناسایی خطرهای بالقوه و توصیه تغییرات مورد نیاز قبل از تبدیل خطرات بالقوه به بحران است.

خشی سازی پیشدستانه

شایعه و خبر جعلی در فقدان اطلاعات شکل می‌گیرد. پیش از شکل‌گیری خبر جعلی با یک اقدام پیشدستانه که شامل اطلاع‌رسانی شفاف و پاسخگویی به سوالات احتمالی می‌شود می‌توان ابهام‌ها را برطرف کرد. نظام اطلاع‌رسانی باید همه شاخه‌ها و شقوق احتمالی را پیش‌بینی و راجع به آن اطلاعات تولید کند تا شایعه و خبر جعلی شکل نگیرد.

رعایت مرجعیت تخصصی خبری همراه با تقسیم کار

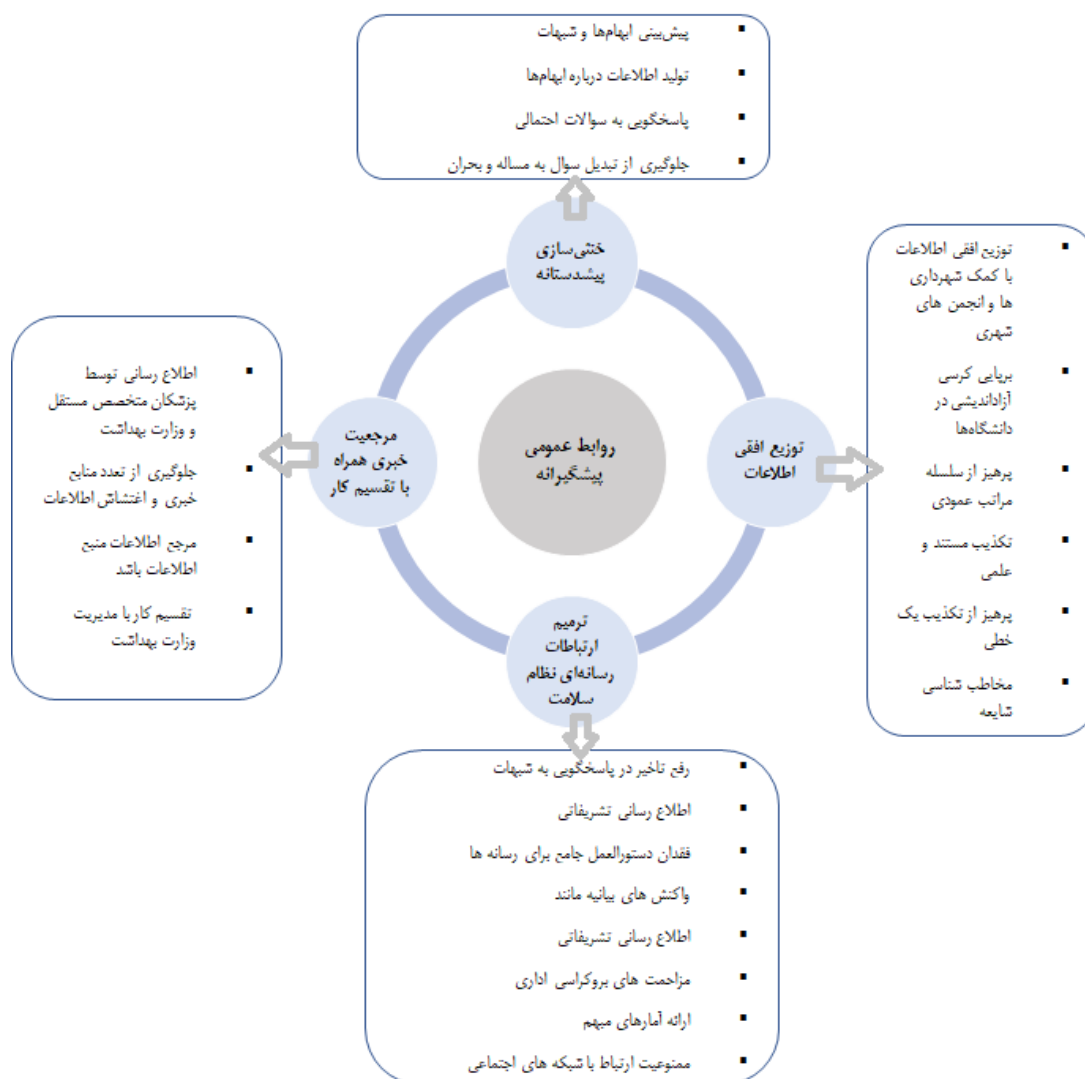
به اعتقاد مشارکت‌کنندگان مرجعیت تخصصی خبر در موضوع پاندمی کووید ۱۹ باید با وزارت بهداشت باشد. البته از آنجا که کرونا ابعاد سیاسی و اجتماعی و فرهنگی دارد، این وزارتخانه باید تقسیم‌کاری انجام بدهد و از نهادهای دیگر بخواهد که با هماهنگی‌های لازم، اطلاع‌رسانی در ابعاد موضوعی مختلف را انجام دهند. از طرفی همه نهادها در امر اطلاع‌رسانی مسئولیت دارند و از طرف دیگر همه آنها زیر نظر یک نهاد مشخص فعالیت می‌کنند. این تمهید می‌تواند از انعکاس آمارها و اطلاعات متضاد درباره تعداد مبتلایان و بیماران جلوگیری کند. در وضعیتی که نهادهای مختلف مثل شهردار، استاندار، مدیریت آرامستان، نماینده مجلس و ... آمارهای متنوعی را اعلام کنند، پدیده اغتشاش و اختلال اطلاعات رخ می‌دهد.

توزیع افقی اطلاعات

اطلاع‌رسانی با رعایت سلسله مراتب عمودی در زمانی که رسانه‌ها همگی قابل کنترل بودند، قابل اجرا بود. در حال حاضر روش سنتی توزیع عمودی اطلاعات کم‌اثر شده و توزیع افقی مناسب‌تر به نظر می‌رسد. تشکیل شبکه داوطلبان پزشک و روزنامه نگار در برخی کشورها در دوران شیوع کووید ۱۹ امتحان شده است. در کشور ژاپن هم شهرداری‌ها و انجمن‌های شهری مداخله می‌کردند که اطلاعات دقیق و صحیح به دست شهروندان برسد و بدین صورت سیستم توزیع افقی اطلاعات شکل می‌گرفت.

ترمیم ارتباطات رسانه‌ای نظام سلامت

بر اساس یافته‌های پژوهش، نظام سلامت در امر اطلاع‌رسانی و انتشار اخبار نقاط ضعفی داشت که باید مورد بررسی قرار گیرد. هنگامی که در فرایند آگاهی‌بخشی اختلالی به وجود بیاید و اخبار دقیق و درست از سوی یک منبع تخصصی یعنی وزارت بهداشت به دست مخاطبان نرسد، راه جولان شایعه‌پردازان و سازندگان اخبار جعلی باز می‌شود. ارائه آمارهای مبهم از سوی وزارت بهداشت نکته‌ای بود که مشارکت‌کنندگان به آن اشاره کردند. در آمارهای کشوری، به تفکیک سنی مبتلایان و قربانیان کووید ۱۹ اشاره نمی‌شد. همچنین مشخص نبود که در هر یک از استان‌های کشور وضع چگونه است. ضمن این که از آمار نحوه پیشگیری مردم (زدن ماسک، شرکت نکردن در تجمعات و ...) نیز معمولاً اطلاعاتی در دست نبود.

شکل ۴- مضامین شناسایی شده برای روابط عمومی پیشگیرانه

د: سیاست زدایی از پدیده های علمی:

یافته ها حاکی از آن است که یکی از چالش ها و دغدغه های اصلی بیشتر شرکت کنندگان، مواجهه سیاسی در کشور ایران با پدیده های علمی است. این مواجهه سیاسی در قالب مداخلات غیرضروری سیاستمداران و نهادهای سیاسی در زمان شیوع کووید ۱۹ هم اتفاق افتاد. سیاست زدایی از پدیده های علمی همچون کووید ۱۹ باعث می شود راه تولید و خلق بسیاری از اخبار جعلی که عمدتاً اغراق آمیز هستند و اهداف سیاسی را دنبال می کنند سد شود.

ح: اقدامات حقوقی - قضایی

مداخله افراد غیرمتخصص در بسیاری از کشورها جرم انگاری شده است. در کشور ایران در موارد معدود شاهد برخورد قضایی با افراد شایعه ساز در مورد کووید ۱۹ بودیم. اما بسیاری از ادعاهای کذب پیگیری قضایی نشد. اقدامات حقوقی - قضایی شامل جرم انگاری، حذف مطالب کذب از سایت ها و پلتفرم های آنلاین، شکایت رسمی توسط وزارت بهداشت و دیگر نهادها، جریمه نقدی و

دستگیری متخلفان می‌شود. وقتی فرد بداند اظهار نظرش به واسطه آن که باعث گمراهی یا اضطراب افکار عمومی می‌شود، عواقب قضایی دارد، سکوت می‌کند یا در بیان جملاتش احتیاط بیشتری به خرج می‌دهد.

بحث و نتیجه‌گیری:

کووید ۱۹ از آنجا که واجد همه ارزش‌های خبری بود، به سرعت به یک سوژه پرتکرار و پربسامد در رسانه‌ها بدل شد. اضطراب و سردرگمی ناشی از شرایط مرگبار کووید ۱۹ موجب شد که برخی شهروندان گمراه شوند و محتواهای کذب را به راحتی باور کنند. این تحقیق با هدف طراحی راهکارهای مقابله با اخبار جعلی (مطالعه موردی: اینفوادمی کووید ۱۹ در ایران) انجام شده است. در مقایسه نتایج این پژوهش با مطالعاتی که در خارج از کشور در این زمینه انجام شده می‌توان چنین بیان کرد که در تحقیقات خارجی مضامین بازسازی اعتماد ملی، توسعه جریان تحزب و تقویت روزنامه‌نگاری مستقل کمتر مورد توجه بوده است. در پژوهش‌های داخلی نیز به این موضوعات چندان اشاره‌ای نشده است.

در کشور ایران موانع اقتصادی، سیاسی و اجتماعی متعددی بر سر راه روزنامه‌نگاری مستقل وجود دارد و غلبه با رسانه‌های رسمی و حاکمیتی است. از آنجا که در بسیاری از کشورها رسانه‌های مستقل رونق مناسبی دارند، پژوهشگران خارجی در بررسی راهکارهای مقابله با خبر جعلی به چنین مقوله‌ای نرسیده‌اند.

افکار عمومی در کشور غالباً حس خوبی به رسانه‌های رسمی و دولتی و حاکمیتی ندارند و با دیده شک و تردید به اخبار این منابع می‌نگرند. وابستگی این رسانه‌ها به نهادهای سیاسی باعث زیر سوال رفتن اعتبار رسانه‌ای آنها و کاهش اعتماد مخاطبان شده است. داور رسانه‌های خصوصی به عنوان مرجع بی طرف می‌تواند در جهت اقناع افکار عمومی راهگشا باشد. سپردن پاسخگویی به افراد پرمخاطب بی طرف در شبکه‌های اجتماعی هم به عنوان یکی از راهکارها برای مقابله با اخبار جعلی مطرح شده است. آمیختگی علم با سیاست و خدشه‌دار شدن استقلال نهاد علم در زمان شیوع کرونا یکی از معضلاتی است که در چند تحقیق خارجی به آن اشاره شده است (بولسن و پالم، ۲۰۲۲ و پیرا و دِ اولیوریا، ۲۰۲۴). موضوع «سیاست زدایی از پدیده‌های علمی» که یکی از یافته‌های این تحقیق است، در پژوهش‌های خارجی به عنوان یک راهکار مطرح نشده است. ولی از نتایج پژوهش‌ها پیداست در جریان پاندمی کووید ۱۹ کشورهای دیگر همچون ایران با این مساله دست و پنجه نرم می‌کرده‌اند. در نتیجه این رویکرد روزنامه‌نگاران دنیا به دلیل نگاه سیاسی که به موضوعات مرتبط با کووید ۱۹ وجود داشت، در یادداشت‌ها و گزارش‌های خود از نقد و مطالبه‌گری پرهیز کردند یا مجبور به نگارش محتواهای نادرست و غیرعلمی برای توجیه یک گزاره غلط شدند. سکوت رسانه‌ای یا دلیل تراشی برای یک ادعای اشتباه هر دو زمینه‌ساز رشد و گسترش اخبار جعلی هستند.

یکی از یافته‌های این پژوهش «روزنامه‌نگاری کنش‌گر» است که با نتایج پژوهشی که مورنو-گیل و همکاران (۲۰۲۳) انجام داده‌اند تا حدودی شباهت دارد. آنها «روزنامه‌نگاری تبیینی» را یک راه‌حل برای مبارزه با اخبار جعلی کووید ۱۹ دانسته‌اند. روزنامه‌نگاری تبیینی موظف است یک رویداد یا فرآیند پیچیده را در یک روایت قابل فهم برای عموم مردم توضیح دهد. روزنامه‌نگاری کنش‌گر یک مسیر هدفمند است که برای رسیدن به مقصودش می‌تواند از این ساختار رسانه‌ای بهره‌بردار. توسعه جریان تحزب در این پژوهش به عنوان یکی از راهکارها مطرح شده؛ ولی در پژوهش‌های دیگر به این مقوله اشاره‌ای نشده است. احتمالاً به این دلیل که فعالیت‌های حزبی در کشورهای مورد نظر جدی گرفته می‌شود. احزاب سیاسی در کشورهای دموکراتیک

در تعامل بین دولت و جامعه نقش‌آفرین هستند. در کشور ایران احزاب سیاسی فعالیت جدی ندارند و پاتوق‌های سیاسی جایگزین سازمان‌های حزبی واقعی شده‌اند.

منابع و مراجع خبری اگر هویت سیاسی و حزبی مشخصی داشته باشند، به خاطر حفظ اعتبار و جایگاه تشکل خود در جهت تولید و توزیع اطلاعات درست و صحیح گام برمی‌دارند. در موقعیتی که افراد به هیچ‌صنّف و گروه و حزبی وابسته نیستند، نگرانی بابت تکذیب ادعاها و گفته‌های خود ندارند و به راحتی محتواهای جعلی را ساخته و منتشر می‌کنند. به عبارت دیگر وابستگی به صنّف و گروه و حزب، هزینه‌های دروغ‌پردازی را افزایش می‌دهد. از طرف دیگر احزاب و تشکل‌های سیاسی فعال، رقباي خود را در کشور رصد کرده و با راستی‌آزمایی ادعاهاي دیگران، مسیر دروغ‌پراکنی را سد می‌کنند. توسعه و تقویت جریان تحزب در کشور و رقابت احزاب واقعی بستری را برای مقابله با اخبار جعلی و نادرست فراهم می‌کند. همچنین روزنامه‌نگاران و مطبوعات و رسانه‌ها در وضعیتی که پشتوانه حزبی داشته و از حمایت احزاب برخوردار باشند، با اطمینان و جسارت بیشتری به سمت کشف حقیقت خواهند رفت. عدم حمایت احزاب و تشکل‌ها از رسانه‌ها باعث می‌شود که روزنامه‌نگار در مسیر کشف حقیقت تنها بماند.

ارتقای سواد رسانه‌ای، جرم‌انگاری دروغ‌های مخرب ویروس کرونا، برخورد‌های قضایی با مجرمان، استفاده از سامانه‌های راستی‌آزمایی، بهره‌گیری دولتمردان از رسانه‌های اجتماعی و پرهیز از شیوه‌های سنتی اطلاع‌رسانی از جمله راهکارهای اشاره شده در پژوهش‌های خارجی برای مقابله با اینفوادمی کووید ۱۹ محسوب می‌شود که با یافته‌های این پژوهش شباهت دارد. یافته‌های این پژوهش مبنی بر ضرورت «توزیع افقی اطلاعات و پرهیز از سلسله‌مراتب عمودی» با نظریه «جامعه شبکه‌ای» همخوان است. کاستلز معتقد است در «جامعه شبکه‌ای» شبکه‌ها به نسبت صاف و افقی و لذا غیر سلسله‌مراتبی‌اند. شبکه‌ها دارای یک مرکز یگانه نمی‌باشند و چندمرکزی هستند (مهدی‌زاده، ۱۳۸۹، ۳۲۵). با توجه به این که شهروندان در شبکه‌های اجتماعی پراکنده و گسترده در حال جابجایی هستند، ارسال اطلاعات از یک منبع ارتباطاتی واحد به شکل عمودی و دستوری موثر نیست و باید توزیع افقی پیام در دستور کار قرار گیرد.

با توجه به یافته‌های تحقیق درباره «تقویت روزنامه‌نگاری مستقل» و نظریه «جامعه شبکه‌ای» می‌توان گفت شبکه‌های دروغ‌پراکن در فضای رسانه‌ای ایران بعضاً جایگزین رسانه‌های مستقل شده‌اند. این رسانه‌های مستقل در کشور شبکه‌های فراگیری ندارند و نتوانسته‌اند تعداد زیادی از افراد را به خود متصل کنند. رسانه‌های مستقل به عنوان شبکه‌های ارتباط افقی می‌توانند شهروندان را در فرایند دریافت و حتی تولید و توزیع پیام درگیر کنند. کاستلز ضد قدرت را «ظرفیت کنشگران اجتماعی برای به چالش کشیدن قدرت در نهادهای جامعه» در نظر می‌گیرد (کاستلز، ۱۳۹۴، ۱۰) و جنگ قدرت بنیادین از نظر وی «نبرد برای ساخت معنا در ذهن مردم» است (همان، ۱۹). بازسازی اعتماد ملی بر اساس نظریه «جامعه شبکه‌ای» بیانگر موقعیتی است که در آن قدرت بر ضد قدرت پیروز می‌شود و معنای دلخواه و مطلوب را در ذهن مردم می‌سازد. یکی از ریشه‌های بی‌اعتمادی ملی، فعالیت شبکه‌های ضد قدرت داخلی و خارجی علیه شبکه قدرت کشور است که توانسته‌اند به هویت مشروعیت‌بخش پیشین آسیب بزنند.

راهکارهای ارائه شده در این پژوهش برای مقابله با اخبار جعلی کووید ۱۹ در ایران از پنج مضمون اصلی تشکیل شده است. با بهره‌گیری از این پنج راهکار می‌توان گامی در جهت مقابله با تولید و توزیع اخبار جعلی با موضوع اینفوادمی کووید ۱۹ برداشت. «روزنامه‌نگاری کنش‌گر» با رصد مدام اخبار جعلی و راستی‌آزمایی و برخورد غیرانفعالی در برابر دروغ‌پراکنی سعی در مهار محتواهای کذب دارد. «روابط عمومی پیشگیرانه»، با مدیریت صحیح منابع خبری جلوی ابهام و اغتشاش اطلاعات را می‌گیرد و فضا را برای تبادل اطلاعات صحیح آماده می‌کند.

«سیاست‌زدایی از پدیده‌های علمی» پیشنهادی است که در بحرانی با موضوع ارتباطات سلامت ضروری به نظر می‌رسد. نظام سیاسی ایران در جریان پاندمی کووید ۱۹ در برخی مقاطع به تبلیغات سیاسی پروپاگاندا روی آوردند که ناشی از پدیده توجه‌خواهی^۱ بود. به عبارت دیگر نظام سیاسی می‌خواست با بزرگنمایی عملکردش در ایام پاندمی کووید ۱۹ توجه همه جهان را به سمت موفقیت‌های خودش جلب کند. رفتارها و گفتارهای سیاسی در ایران درباره کرونا، یکی دیگر از جنبه‌های برخورد سیاسی با یک موضوع علمی بود.

هنگامی که پدیده‌های علمی سیاست‌زدایی شوند با حذف ادعاهای بعضا اغراق‌آمیز کنشگران عرصه سیاست، احتمال تولید اخبار کذب کاهش پیدا می‌کند. در شرایطی که نهاد علم سیاست‌زده شده رسانه‌های وابسته مجبور می‌شوند برای توجیه ادعاهای غیرعلمی سیاستمداران اخبار نادرست را تولید و منتشر کنند. نظام سیاسی ایران در ایام شیوع کرونا بعضا اقتدار سیاسی‌اش را به اقتدار علمی پیوند زد. به عبارت دیگر ایران قصد داشت با نمایش پیشرفت‌های علمی، اقتدار و موفقیت نظام سیاسی را به نمایش بگذارد. در این شرایط کشورهای رقیب و مخالف ایران برای آن که نظام سیاسی را زیر سوال ببرند، در چارچوب جنگ نرم طراحی شده، درباره کارآمدی نظام سلامت شروع به ساخت خبر جعلی کردند. از طرف دیگر ایران هم تلاش داشت وضعیت مرگ و میر کرونا و کمبود امکانات بهداشتی در کشورهای دیگر را بدتر از آن چیزی که هست نشان بدهد. سپردن مأموریت‌های علمی به نهادهای سیاسی نیز در چارچوب مواجهه سیاسی با علم قابل بررسی است. سیاست‌زدایی از علم بستر را برای فعالیت آزادانه روزنامه‌نگاران حوزه علم و سلامت فراهم می‌کند. چرا که آنها می‌توانند با روحیه مطالبه‌گری ادعاهای مرتبط با پیشرفت‌های علمی کشور را راستی‌آزمایی کنند. دیگر راهکار تقویت روزنامه‌نگاری سلامت، همگرایی دانشگاه‌های علوم انسانی و علوم پزشکی و تاسیس نهادهای علمی ارتباطات سلامت با هدف تربیت روزنامه‌نگاران سلامت است.

«بازسازی اعتماد ملی» مکمل سه راهکار گفته شده است که به باورپذیری بیشتر اخبار صحیح کمک می‌کند. در شرایطی که همه این راهکارها به کار گرفته شود، می‌توان به سراغ «اقدامات حقوقی - قضایی» رفت تا آنهایی که آگاهانه خبر جعلی را تولید می‌کنند و نشر می‌دهند، حاشیه امن نداشته باشند.

پیشنادهایی برای سیاستگذاران اجرایی

تشکیل «میز فکت چکینگ» با مأموریت رصد شایعات و اخبار جعلی مرتبط با کووید ۱۹ و یافتن پاسخ‌های مناسب و اقناع مخاطبان یک پیشنهاد اجرایی است که در کشور ما تجربه نشده است. در ایام شیوع پاندمی کووید ۱۹ در کشورمان «ستاد کمیته اطلاع‌رسانی ستاد ملی مبارزه با کرونا» به صورت موردی به برخی اخبار کذب پاسخ می‌گفت. اما فرایندی ساختارمند و منظم برای کشف و رصد اخبار جعلی و پاسخگویی به آن وجود نداشت. راهکار تقویت روزنامه‌نگاری سلامت، همگرایی دانشگاه‌های علوم انسانی و علوم پزشکی و تاسیس نهادهای علمی ارتباطات سلامت با هدف تربیت روزنامه‌نگاران سلامت است. «سیاست‌زدایی از پدیده‌های علمی» و «بازسازی اعتماد ملی» دو راهکار همیشگی هستند و همواره باید مورد توجه قرار گیرند. «روابط عمومی پیشگیرانه» با شفاف‌سازی و پیش‌بینی تهدیدها و خنثی‌سازی می‌تواند جلوی تولید بخشی از اخبار جعلی را بگیرد.

^۱. Attention seeking

روزنامه نگاری کنش گر که دغدغه اصلی اش جلوگیری از تولید و انتشار مطالب دروغین است، می تواند با مطالبه گری، همگرایی، راستی آزمایی و برخورد غیرانفعالی با اخبار کذب، نقش آفرین باشد. در مرحله بعد از انتشار خبر جعلی باید با اقدامات حقوقی - قضایی به سراغ متهمان رفت و اتهامات را پیگیری کرد.

وابستگی افراد حقیقی و حقوقی به احزاب و تشکل های صنفی موجب افزایش دوراندیشی و دقت آنها در گفتار و رفتار می شود. توسعه جریان تحزب و ساماندهی تشکل های صنفی در کشور به سالم سازی و شفافیت فضای اظهارنظر تا اندازه ای کمک می کند. تعدد و پراکندگی منابع خبری که بدون هماهنگی با یکدیگر اطلاع رسانی می کردند، یکی از مشکلات ایام شیوع کووید ۱۹ بود. سپردن مدیریت واحد اطلاع رسانی به وزارت بهداشت به عنوان نهاد مرجع، در بحران های سلامت ضروری به نظر می رسد. با توجه به چندبعدی بودن مساله کووید ۱۹ وزارت بهداشت باید با تقسیم کار از دیگر نهادها و سازمان های اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و ... بخواهد در موضوع اطلاع رسانی مشارکت داشته باشند.

همگرایی رسانه ای با هدف افزایش تاثیرگذاری یک پیام ضرورتی مهم محسوب می شود. استفاده از رسانه های متنوع به گونه ای که بیشترین طیف مخاطبان تحت پوشش قرار گیرند باید در سیاستگذاری ها لحاظ شود. رسانه های خصوصی و مستقل در مواقع بحرانی در مقایسه با رسانه های دولتی قدرت متقاعدسازی بهتری دارند. چرا که افکار عمومی داوری و قضاوت آنها را سریع تر و بیشتر می پذیرند. تقویت روزنامه نگاری مستقل از این منظر واجد اهمیت است. بر اساس یافته های پژوهش تعداد رسانه های فعال در ایران (سایت خبری، کانال تلگرامی، خبرگزاری، روزنامه و...) زیاد است و این کمیت بالا موجب غفلت از کیفیت شده است. حجم بالای محتوایی که از طریق این رسانه ها مبادله می شود بعضا آشفتگی اطلاعات را در پی دارد. کیفی گرایی به جای کمی گرایی در رسانه ها باید مورد توجه قرار گیرد.

پیشنادهایی برای پژوهشگران آتی

دیگر پژوهشگران می توانند به انگیزه های سازندگان اخبار جعلی کووید ۱۹، علل و عوامل رشد و انتشار این اخبار و پیامدهای آن بپردازند. «مواجهه سیاسی با پدیده های علمی در ایران» در این پژوهش به عنوان یکی از معضلات مطرح شده است. راهکارها و موانع سیاست زدایی از حوزه علم می تواند در پژوهشی مستقل بررسی شود. همچنین تحلیل چگونگی تاثیر تحزب و فعالیت های حزبی بر تولید و انتشار محتواهای نادرست نیز موضوع مناسبی برای پژوهش است. راستی آزمایی اخبار که مهارتی جدید محسوب می شود، در کشور ما توسط چند پایگاه اطلاع رسانی در حال انجام است. در پژوهشی دیگر می توان مهارت های پایش و اکتشاف اخبار نادرست و گمراه کننده را معرفی و موانع و مشکلات سامانه های فکت چکینگ را بررسی کرد.

منابع

آزادی، محمدحسین، ساعی، محمدحسین، البرزی دعوتی، هادی. (۱۳۹۸). تفاوت های «خبر جعلی» و «شایعه» از منظر اسناد علمی، کارشناسان و نظریه پردازان ژورنالیسم، خبر و علوم ارتباطات. فصلنامه علمی مطالعات میان رشته ای ارتباطات و رسانه، ۲(۳)، ۳۶-۱۱. doi:

10.22034/jiscm.2019.89668

بارتلت، بروس (۱۴۰۱). حقیقت مهم است. ترجمه: سید علی موسوی. تهران: نشر نسل روشن، ۹۳-۹۱.

خانیک، هادی، رانی تهرانی، حبیب. (۱۴۰۱). نظریه سازی برای اینفوادمی کووید ۱۹ در شبکه های اجتماعی ایران. فصلنامه مطالعات و تحقیقات اجتماعی

در ایران، ۱۱(۴)، ۹۵۰-۹۳۳. doi: 10.22059/jisr.2022.339490.1286

- خانیک، هادی و کوهستانی، مرضیه (۱۳۹۴). «روزنامه‌نگاری کُشگر چشم‌اندازی نو در ارتباطات توسعه (مطالعه موردی: رسانه‌های شدن میراث فرهنگی)». فصلنامه رسانه، ۲۶(۳)، ۳۸-۲۵.
- ساعی، محمدحسین و آزادی، محمدحسین. ۱۴۰۰. راهکارهای مقابله با اخبار جعلی در سازمان های خبری و رسانه‌های ایران. فصلنامه رسانه. ۳۲(۲)، ۷۸-۳۵. [doi: 10.22034/bmsp.2021.136841](https://doi.org/10.22034/bmsp.2021.136841)
- سیف، حامد، آرامیس و بروجردی، مهدخت. (۱۳۹۹). اخبار جعلی و بحران کرونا دیدگاه صاحب‌نظران حوزه ارتباطات بحران. مطالعات رسانه‌های نوین، ۲۶(۲)، ۳۶۱-۳۸۴. [doi: 10.22054/nms.2021.55153.1039](https://doi.org/10.22054/nms.2021.55153.1039)
- شاکری، محمدعلی و بشیر، حسن. (۱۴۰۲). جریان‌سازی شبکه‌های اجتماعی دیجیتال در قالب رواج اخبار جعلی. مطالعات بین‌رشته‌ای در رسانه و فرهنگ، ۱۳(۱)، ۲۳۷-۲۶۹. [doi: 10.30465/ismc.2022.36785.2406](https://doi.org/10.30465/ismc.2022.36785.2406)
- عزیزی، زهره و احمدی، وکیل (۱۴۰۲). نقش سواد سلامت در ارتقای توانایی تشخیص اخبار جعلی کووید-۱۹: مدل معادلات ساختاری. پژوهشنامه کتابداری و اطلاع رسانی، ۱۳(۱)، ۱۴۲-۱۲۵. [doi: 10.22067/infosci.2023.78314.1129](https://doi.org/10.22067/infosci.2023.78314.1129)
- کاستلز، مانوئل (۱۳۹۳). قدرت ارتباطات، ترجمه محمد آذری نجف آبادی، تهران: دفتر مطالعات و برنامه‌ریزی رسانه‌ها.
- کاستلز، مانوئل (۱۳۹۴). شبکه‌های خشم و امید، ترجمه مجتبی قلی‌پور، تهران: نشر مرکز.
- مدی‌زاده، سید محمد. (۱۳۸۹). نظریه‌های رسانه: اندیشه‌های رایج و دیدگاه انتقادی. تهران: همشهری.

References

- Aoun, G. & Aoun Barakat, K. (2023). The Use of Social Media for Crisis Communication during the COVID-19 Pandemic: The Case of Lebanon. *Projectics/Proyética/Projectique*, 34, 11-24. <https://doi.org/10.3917/proj.034.0011>.
- Azadi, M.H.; Sa'i, M. H. & Albarzi Dawati, H. (2018). The differences between "fake news" and "rumor" from the perspective of scientific documents, experts and theorists of journalism, news and communication sciences. *Scientific quarterly of interdisciplinary studies of communication and media*, 2(3), 11-36. doi: [10.22034/jiscm.2019.89668](https://doi.org/10.22034/jiscm.2019.89668). [In Persian]
- Azizi, Z. & Ahmadi, V. (1402). The role of health literacy in improving the ability to detect fake news of Covid-19: a structural equation model. *Library and Information Research Journal*, 13(1), 142-125. doi: [10.22067/infosci.2023.78314.1129](https://doi.org/10.22067/infosci.2023.78314.1129). [In Persian]
- Bartlett, B (2021). The truth is important. Translation: Seyyed Ali Mousavi. Tehran: Nesl Roshan Publishing House, pp. 91-93. [Text in Persian]
- Castells, M. & Cardoso, G. (2005). *The Network Society From Knowledge to Policy*, Washington DC: Johns Hopkins Center for Transatlantic Relations.
- Castells, Manuel (2014). *The power of communication*, translated by Mohammad Azari Najaf Abadi, Tehran: Office of Media Studies and Planning. [In Persian]
- Castells, M. (2014). *Networks of anger and hope*, translated by Mojtaba Qalipour, Tehran: Nahr-e-Karzan. [In Persian]
- Ginosar, A., & Reich, Z. (2020). Obsessive–Activist Journalists: A New Model of Journalism? *Journalism Practice*, 16, 660 - 680, DOI: [10.1080/17512786.2020.1816488](https://doi.org/10.1080/17512786.2020.1816488).
- King, N. & Horrocks, C. (2010) *Interviews in Qualitative Research*, London: Sage Publication.
- Attride-Stirling, J.(2001), "Thematic Networks: An Analytic Tool for Qualitative Research", *Qualitative Research*, Vol. 1, No. 3.
- Kouzy, R., et al. (2020). Coronavirus goes viral: quantifying the COVID-19 misinformation epidemic on Twitter. *Cureus* 12: e7255. doi: [10.7759/cureus.7255](https://doi.org/10.7759/cureus.7255).
- Khaniki, H., & Rathi Tehrani, H. (2021). Theorizing for infodemic covid 19 in Iranian social networks. *Quarterly Journal of Social Studies and Research in Iran*, 11(4), 950-933. doi: [10.22059/jisr.2022.339490](https://doi.org/10.22059/jisr.2022.339490). [In Persian]
- Khaniki, H. & Kohestani, M. (2014). Activist Journalism, a New Perspective in Development Communication (Case Study: Mediatization of Cultural Heritage), *Resane Quarterly*, 26(3), pp. 25-38. [In Persian]
- Macarrón Máñez, M.T., Moreno Canoe, A. and Diez, F. (2024), "Impact of fake news on social networks during COVID-19 pandemic in Spain", *Young Consumers*, Vol. 25 No. 4, pp. 439-461. <https://doi.org/10.1108/YC-04-2022-1514>.
- Moreno-Gil, V. et al. (2023), Explanatory Journalism within European Fact Checking Platforms: An Ally against Disinformation in the Post-COVID-19 Era. *Societies* 2023, 13, 237. <https://doi.org/10.3390/soc13110237>.
- Pereira, F. H. & de Oliveira, R. S. (2024). Journalists and scientists together: the public problem of science disinformation in Brazil *JCOM* 23(03), A04. <https://doi.org/10.22323/2.23030204>.
- Radu, R. (2020). Fighting the 'Infodemic': Legal Responses to COVID-19 Disinformation. *Social media + Society*, 6(3). <https://doi.org/10.1177/2056305120948190>.
- Sa'i, M & Azadi, M. (2021). Strategies to deal with fake news in Iran's news and media organizations. *Resane Quarterly*. 32 (2), 35-78. doi: [10.22034/bmsp.2021.136841](https://doi.org/10.22034/bmsp.2021.136841). [In Persian]
- Shakri, M. A. & Bashir, H. (1402). Streamlining digital social networks in the form of spreading fake news. *Interdisciplinary Studies in Media and Culture*, 13(1), 269-237. doi: [10.30465/ismc.2022.36785.2406](https://doi.org/10.30465/ismc.2022.36785.2406). [Text in Persian]
- Toby B. & Risa P. (2022), Chapter Five - Politicization and COVID-19 vaccine resistance in the U.S, *Molecular Biology and Translational Science*, Academic Press, Volume 188, Issue 1, 81-100, <https://doi.org/10.1016/bs.pmbts.2021.10.002>.
- World Health Organization (2020). Health issues. Available at: https://www.who.int/health-topics/infodemic#tab=tab_1.
- Xichen Zh. & Ghorbani, A., (2021), An overview of online fake news: Characterization, detection, and discussion, *Information Processing & Management*, Volume 57, Issue 2, 2020,102025, ISSN 0306-4573, <https://doi.org/10.1016/j.ipm.2019.03.004>.